

Єсипенко Н. Г.,

доктор філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри англійської мови

Чернівецького національного університету

ПРОФІЛЮВАННЯ КОНЦЕПТІВ ЯК КОГНІТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ АВТОРА ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

Анотація. У статті проаналізовано основні принципи когнітивної діяльності автора художнього дискурсу, що лягли в основу профілювання; витлумачено поняття бази, профілю, домену; проілюстровано формування доменів профілювання концепту в художньому дискурсі.

Ключові слова: профілювання, концепт, когнітивна діяльність, база, профіль, домен.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку когнітивної лінгвістики спостерігаємо поглиблення її міждисциплінарних зв'язків з низкою дотичних наукових галузей, зокрема з когнітивною психологією. Розглядаючи питання конструювання картини світу, когнітивні психологи переконують, що в цьому процесі селективна увага не обмежується зоровим та слуховим сприйняттям, бо його ознаки притаманні й іншим когнітивним системам, а тому і мові [1, с. 24].

Роль мови в процесах сприйняття, опрацювання і збереження інформації вивчалася в роботах Е. Пайвіо, який дійшов висновку про існування двох взаємопов'язаних кодів – вербальних і візуальних репрезентацій; також в експериментах Дж. Санти, який довів, що візуальна інформація зберігається в пам'яті згідно розміщення об'єктів у просторі, а отримана вербальним шляхом інформація – у лінійному порядку [2, с. 418]. Вербальні описи стимулюють людину до побудови складних просторових когнітивних карт. Це свідчить про те, що мовні одиниці здатні поєднувати в єдине ціле образно-візуальну й вербальну інформацію.

Низка здійснених психологічних досліджень уваги дала підґрунтя для лінгвістичних розвідок, особливо тих, що зосереджуються на описі мовних явищ з урахуванням загальних когнітивних здібностей і механізмів перцепції, пам'яті й уваги. Певні терміни психології, зокрема увага, селективність, фокус, фігура, фон, почали трактувати процеси розподілу уваги з урахуванням мовного матеріалу й особливостей концептуалізації референтних подій, інтенцій комунікантів (Л. Телмі, Р. Ленекер, Д. Спербер, Д. Уілсон) [3; 4; 5]. Когнітивна лінгвістика підкреслює зв'язок між просторовим (тілесним) орієнтуванням і мовним освоєнням світу (embodiment за Дж. Лакоффом і М. Джонсоном). Запозичені з психології терміни використовуються в аналізі мовних фактів саме в когнітивній семантиці. Широкого вжитку набули поняття конструювання, фігури-фону, профілю-бази, домену і матриці доменів, концептуального діапазону й активної зони, траєктору-орієнтури, перспективації, ментального сканування. Проте процес профілювання, що використо-

вується для конструювання образів об'єктів як у системі мови, так і в дискурсі, недостатньо вивчене явище і залишається актуальним на сучасному зрізі когнітивної лінгвістики.

Мета статті полягає в розкритті поняття профілювання в сучасній когнітивній лінгвістиці, що використовується для опису семантики окремих лексем, тематичних груп лексем, частин мови чи словосполучень. Виконання поставленої мети передбачає такі завдання: проаналізувати основні принципи когнітивної діяльності, що лягли в основу профілювання; витлумачити поняття *бази, профілю, домену*; проілюструвати формування доменів профілювання концепту в художньому дискурсі.

Профілювання розуміють як здатність мовних одиниць позначати й закріплювати в системі мови той чи інший спосіб концептуалізації об'єкта. В основі концептуалізації закладена когнітивна діяльність людини, одним з першочергових складників якої є увага (здатність фокусування уваги на певних ознаках об'єкта концептуалізації).

Когнітивна діяльність людини, що включає перцепцію, моторику, різноманітні мисленнєві процеси, обслуговується різними системами опрацювання інформації, які діють паралельно одна одній. Паралелізм процесів переробки даних передбачає розподіл когнітивних зусиль між аудіальною та візуальною увагою, між увагою, що спрямована на перцепцію отриманого ззовні сигналу, й увагою, спрямованою на забезпечення реакції на цей сигнал. Увагу можна розглядати як процеси, у ході яких відбувається активування різних систем вибіркового опрацювання конкурентних один одному сигналів [6, с. 103]. Через обмеження когнітивних можливостей людини, про які зазначають деякі зарубіжні науковці, зокрема Д. Бродбент, у кожному із зазначених вище процесів існує так зване «вузьке місце» (*bottle neck*), коли в певний момент ми повинні зосередитися на одному стимулі й проігнорувати всі інші. У цьому випадку спостерігаються уважні зсуви, які залежать від здатності людини поєднувати дві протилежні дії – концентруватися на одних об'єктах й відводити на другий план інші. У сучасній когнітивній психології увага описується як сукупність різних когнітивних дій з ментальними репрезентаціями, які включають інтенсифікацію (посилення) і затемнення (заборону) [7, с. 116].

Поєднання двох протилежно спрямованих механізмів уможливило фокусування на окремих якостях об'єкту, синтезування його в цілісний образ, а також сканування (зміщення фокусу) в межах реальних чи уявних предметів, подій, не втрачаючи при цьому зв'язку між різними об'єктами і ситуаціями [6, с. 103]. Іншими словами, якщо введення у фокус збирає об'єкт в єдине ціле, то виведен-

ня з фокусу дозволяє його виокремлення на фоні інших об'єктів. Постійна зміна у внутрішніх і зовнішніх умовах розподілу уваги вимагає від людини не лише швидкої зміни фокусу, не лише контролю за механізмом фокусування і дефокусування, а й можливості утримувати в полі зору, залишати доступними для свідомості периферійні ознаки об'єкта [7, с. 135]. Отже, аттенційні процеси, що включають фокусування та пригнічення фокуса уваги, постають як складне багатомірне явище, пов'язане не лише з можливостями сприйняття людини, але й з її здатністю усвідомлено керувати увагою залежно від фонових знань та особистого досвіду.

Вищезазначене дозволяє розглядати профілювання як особливий тип відношень між фокусними і нефокусними елементами, проте воно закріплює зсуви уваги в довгостроковій перспективі – у мовній системі. При профілюванні семантика будь-якого мовного вираження є не детальним портретом об'єкта, а, швидше, його замальовкою. За аналогією замальовки, коли зображуються тільки деякі, нехай навіть найбільш характерні ознаки об'єкта, у значенні мовної одиниці образ референта конструюється неточно і може усвідомлюватися лише в контексті ширшої «картинки». Для цієї картини (найближчого концептуального змісту), яка характеризує це мовне вираження, Р. Ленекер послуговується терміном «база», а для того, що виокремлює в цьому змісті конкретна мовна одиниця, використовує термін «профіль» [8, с. 47]. Наприклад, *roof* профілює окрему частину будівельної конструкції відносно когнітивної бази *house*, а *U. S. President* – рольову ознаку індивіда на фоні політичної системи США. Схожі відношення характерні для лексеми *elbow* (лікоть), що профілює певну частину руки (своїєї безпосередньої концептуальної бази). Концептуальний зміст слова *hand* виступає профілем у межах бази *human's body* (людське тіло). Таким чином, база є безпосереднім фоном для концептуальних елементів, що профілюються тією чи іншою мовною одиницею. База вміщує весь діапазон сутностей (центральної і периферійної), що активуються певною лексемою.

Концептуальний фон розмежовують на ближчий та дальній (Р. Ленекер), розрізняючи базу і домен [9, с. 276]. Причому база – це той концептуальний зміст, що безпосередньо пов'язується з концептом, який номінується мовною одиницею і нею ж активується. Домен відноситься до ширшої, як правило, більш абстрактної галузі фонових знань, у якій цей концепт утілюється. Розглянемо приклад профілювання концепту *home* у художньому дискурсі: “*Instances of this temporary failure of mind had more than once occurred since her return home; particularly when, wandering through this lonely mansion in the evening twilight, she had been alarmed by appearances, which would have been unseen in her more cheerful days*” (A. Radcliffe “*The Mysteries of Udolpho*”). Концепт *home* виражається в цьому текстовому фрагменті на фоні концепту *mansion* (його бази), але лексема *home* пов'язана й активує ширшу галузь знань про домівку – домен «місце проживання».

У ролі загального контексту для концепту можуть виступати декілька доменів, особливо якщо взяти до уваги, що межі доменів часто нечіткі, а самі домени перетинаються один з одним і утворюють матрицю доменів. Проаналізуємо наступний приклад: “*Thus I returned home and entering the house, presented myself to the family*” (M.

Shelley “*Frankenstein*”). У цьому реченні концепт *home* має дві бази (*house* – дім і *family* – сім'я) і профілюється у двох доменах: «місце проживання» і «родина».

Конфігурація доменів зумовлює специфіку семантики лексем. Наприклад, в англійській мові свобода може позначатися двома словами – *liberty* й *freedom*. Обидві одиниці пов'язані з доменом «відсутність обмежень», але концептуальний зміст першої лексеми профілюється на фоні домена «здатність діяти на власний розсуд»: “*Consider how cruel you would have thought it in your own case, and how much kinder your parents were in leaving you to your liberty. What have I done to forfeit this liberty?*” (H. Fielding “*The History of Tom Jones, a Foundling*”). Для другої лексеми основним постає домен «звільнення», наприклад, звільнення від обов'язків: “*Nobody at home to keep house for me,*” said the clerk, with a cheerful sense of perfect **freedom** from all family encumbrances” (W. Collins “*The Woman in White*”); звільнення з рабства: “*These are but few facts, among multitudes which might be adduced, to show the self-denial, energy, patience, and honesty, which the slave has exhibited in a state of freedom*” (H. B. Stowe “*Uncle Tom's Cabin*”).

Як видно з поданих вище прикладів, поняття профілю, бази, домену використовуються для опису семантики складних у структурному плані одиниць. Якщо мовне вираження має комплексний характер (словосполучення чи речення), то вводиться поняття загального профілю (*composite profile* за К. ван Хуком) [10, с. 902], що є результатом комбінування профілів лексем.

Деякі лексеми, що профілюються на рівні окремих слів, стають частиною непрофільованої бази в межах складної концептуальної структури. Так, у реченні “*At sunset we were all admitted to bathe, and I retired to my repose with bright hopes of freedom in my heart, which were succeeded by the most pleasing dreams of my native land*” (R. Tylor “*Algerine Captive or the Life and Adventures of Doctor Updike Underhill*”) виокремлюємо словосполучення *freedom in my heart*. У ньому профілюється тільки *freedom*, а профіль *heart* конструкції *Prep+Pron+N in my heart* стає частиною бази разом з цією конструкцією. Мовна одиниця, чий профіль включається в загальний профіль, є комплементом (у словосполученні *in my heart* слово *heart* стає комплементом до *in*). Якщо профіль мовної одиниці депрофільується, то вона стає модифікатором (*in my heart* по відношенню до *freedom* у словосполученні *freedom in my heart*).

Висновки. Проаналізувавши профілювання концептів у художньому дискурсі, доходимо висновку, що автор твору у своєму способі профілювання того чи іншого концепту використовує як усталені одиниці й вирази (лексеми чи ідіоми з уже заданими ономазіологічними властивостями), так і пропонує власні способи конструювання об'єкту концептуалізації. Профілювання концептів у авторському художньому дискурсі позначається суб'єктивністю і залежить від того, як автор сприймає й відтворює об'єкт чи ситуацію, що концептуалізуються. Якщо об'єкт характеризується фокусуванням уваги автора на ньому, то він стає в реченні профілем. Тоді співвідношення «профіль – база» значною мірою визначається відомими авторові ознаками й властивостями об'єкта концептуалізації.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні аттенційних, соціальних, інтенційних та лінгвальних факторів у процесі профілювання концептів у дискурсі.

Література:

1. Broadbent D. Perception and Communication / D. Broadbent. – London : Pergamon Press, 1958. – 412 p.
2. Santa J. L. Spatial Transformations of Words and Pictures / J. L. Santa // Journal of Experimental Psychology : Human Learning and Memory. – New York, 1977. – № 3. – P. 418–427.
3. Talmy L. Attention phenomena / L. Talmy // The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. Geeraets D., Cuyckens H. (eds). – Oxford : Oxford University Press, 2007. – P. 264–293.
4. Langacker R. Cognitive Grammar / R. Langacker // The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. Geeraets D., Cuyckens H. (eds). – Oxford : Oxford University Press, 2007. – P. 421–462.
5. Sperber D. Relevance : Communication and Cognition / D. Sperber, D. Wilson. – Malden : Blackwell Publishing, 1995. – 324 p.
6. Anderson J. M. Cognitive Psychology and its Implications / J. M. Anderson. – NY : Worth Publishers, 2000. – 398 p.
7. Солсо Р. Л. Когнитивная психология : пер. с англ. Р. Л. Солсо. – М. : Тривола, 1996. – 368 с.
8. Langacker R. W. Concept, Image and Symbol: the Cognitive Basis of Grammar / R. W. Langacker. – Berlin : Mouton de Gruyter, 1991 – 395 p.
9. Langacker R. W. Grammar and conceptualization / R. W. Langacker. – Berlin ; N.Y. : Moulon de Gruyter, 2000. – 427 p.
10. Hoek K. van. Pronominal Anaphora / K. van Hoek // The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. Geeraets D., Cuyckens H. (eds). – Oxford : Oxford University Press, 2007. – P. 890–915.

Ілюстративний матеріал:

1. Radcliffe A. The Mysteries of Udolpho [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gutenberg.org/files/3268/3268-h/3268-h.htm>.
2. Shelley M. Frankenstein [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://shelley.thefreelibrary.com/Frankenstein>
3. Fielding H. The History of Tom Jones, a Foundling [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fielding.thefreelibrary.com/The>

History-of-Tom-Jones-a-Foundling.

4. Collins W. The Woman in White [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://english-thebest.ru/lessons/lesson48.php>.
5. Stowe H. B. Uncle Tom's Cabin [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://stowe.thefreelibrary.com/Uncle-Toms-Cabin>.
6. Tylor R. Algerine Captive or the Life and Adventures of Doctor Urdike Underhill / Royall Tylor. – Hartford : Peter B. Gleason and Co, 1816. – 253 p.

Есипенко Н. Г. Профилірування концептів як когнитивна діяльність автора художественного дискурсу

Анотація. В статтю проаналізовані основні принципи когнитивної діяльності автора художественного дискурсу, які лягають в основу профілювання; визначені поняття *базис, профілювання, домена*; проілюстровано формування доменів профілювання концепта в художественному дискурсі.

Ключові слова: профілювання, концепт, когнитивна діяльність, базис, профіль, домен.

Yesypenko N. Profiling of concepts as cognitive activity of the literary discourse author

Summary. The article deals with the analysis of the basic principles of the literary discourse author's cognitive activity, which set up the basis of profiling. The definitions of a *base, profile, domain* have been offered. The illustrations of the domains formation while concepts' profiling the literary discourse have been provided.

Key words: profiling, concept, cognitive activity, base, profile, domain.